

din. V devatenáctém století vzrostla migrace svobodných žen do měst a v důsledku toho stoupl podíl nemanželských porodů v městské populaci.

Soubor statí *Příspěvky k československé historické demografii* od E. Čáňové, M. Kohútové, J. Adámka, M. Marešové, J. Pražákové, M. Bělohávkové, J. Psíkové, M. Repátové, V. Sekotové, M. Vojtiškové a V. Voldána přináší příspěvky z konference pořádané Antropologickým oddělením Národního muzea.

Pro vymezování základních jednotek v sociologii je přínosný soubor polemických statí *Vymezení censových domácností ve vztahu ke stanovení potřeby bytů* od V. Volka, M. Kučery a A. Veselého.

Dobrym tradicím časopisu odpovídá i pestrá skladba recenzí významných publikací, z nichž zvláště aktuální je recenze studií kolektivu pracovníků sekretariátu OSN k Mezinárodnímu roku dítěte.

22. ročník *Demografie* tedy poskytuje zájemcům celou řadu poznatků umožňujících lepší orientaci v otázkách demografie a demografické statistiky.

Ivan Lesný

Příručka pro sociology

(K českému vydání knihy Rabočaja kniga sociologa)
Praha, Svoboda 1980, 378 s.

Nedávno vydalo nakladatelství Svoboda český překlad významné knihy sovětských autorů *Rabočaja kniga sociologa* (Moskva, Nauka 1977).

Tato obsáhlá kniha, jež je dílem kolektivu předních sovětských sociologů, pracovníků Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR (Institut sociologičeskich issledovanij AN SSR) G. V. Osipova (odp. red.), D. M. Gvišianiho, V. V. Kolbanovského, M. N. Rutkeviče, F. R. Filippova a V. G. Andrejenkova (věd. taj.), se právem řadí k nejvýznamnějším sociologickým publikacím z posledních let. Kniha se v Sovětském svazu stala ihned bestsellerem a přesto, že vyšla ve velkém nákladu, byla okamžitě rozebrána. Brzy vyšel dotisk, ale i ten zmizel ve velmi krátké době ze všech knihkupectví. Nyní se i naši sociologické veřejnosti dostane do ruky tato úspěšná sovětská publikace. Je výsledkem několikaletého úsilí pracovníků Ústavu sociologických výzkumů a důstojně reprezentuje sociologické bádání v SSSR, které dosahuje stále větší komplexnosti a je vedeno v mnoha rovinách: v intenzivní i extenzivní, teoretické i empirické, zahrnuje jak nejvyšší, nejobecnější roviny sociologie jako vědy, tak i jednotlivé oblasti sociologického výzkumu, dosahuje vysokého stupně vědeckosti a přitom jasnou a přístupnou formou vykládá základní pojmy a metodologické principy marxisticko-leninské sociologie. Informuje o hlavních trendech sociologických výzkumů, seznamuje s pojmy a termíny, jichž se ve vědě používá k označování konkrétních objektů, stupňů a způsobů sociologického výzkumu. Autoři jsou vedeni snahou vyzbrojit sociology, pracující v oblasti teorie i empirie, komplexem znalostí, které by uplatnili při organizování i realizaci sociologických výzkumů. Vedle širokého záběru sociologické problematiky je třeba pozitivně hodnotit především aktuálnost všech zkoumaných otázek. Oprávněně můžeme říci, že kniha významnou měrou přispívá k řešení současných úkolů sovětských společenských věd. Ze sociologického hlediska řeší autoři teoretické problémy rozvinutého socialismu, zákonitosti jeho přerůstání v komunismus i mechanismus jejich působení a aplikace. Zabývají se teorií vytváření materiálně technické základny komunismu, zdokonalování společenských vztahů a utváření nového člověka spolu s dalším rozvíjením socialistického životního způsobu. O skutečné aktuálnosti příručky svědčí velká pozornost věnovaná problémům vědeckotechnické revoluce, zvyšování efektivity a intenzifikace společenské výroby, zdokonalování řízení a plánování národního hospodářství a prognózování sociálně ekonomických procesů. Autoři připomínají, že se za posledních dvacet let značně rozšířila celková základna sociologických výzkumů. Zároveň však upozorňují i na některé nedostatky v dosavadní sociologické práci a ukazují možné způsoby jejich odstraňování.

Pokud jde o další rozvoj sociologie v SSSR, zdůrazňují autoři především nutnost výchovy dalších marxisticky vzdělaných kvalifikovaných sociologů a jasného vědeckého cíle sociologického bádání. Jen tak bude moci sovětská sociologie splnit všechny úkoly, jež jí uložil XXV. sjezd KSSS, a zbavit se dosavadních nedostatků, které brzdily její pozitivní vývoj. Autoři ukazují, že mnohých zlepšení již bylo v poslední

době dosaženo: filozofické fakulty všech sovětských univerzit věnují velkou pozornost výuce sociologie, zaplňují se mezery ve vydávání odborných publikací zaměřených na metodiku a techniku sociologického výzkumu.

První část recenzované práce se zabývá nejobecnějšími otázkami sociologie jako vědy. Autoři poukazují na důležitost historického materialismu, poskytujícího obecnou sociologickou teorii i metodologii sociálního poznání i konkrétního sociologického výzkumu.

Při objasňování sociálních jevů vycházejí autoři z reálných podmínek životní činnosti lidí v dané epoše, vysvětlují tyto jevy v jejich vzájemné souvislosti a přistupují k nim z konkrétně historického hlediska, které vylučuje abstraktní představu o společnosti vůbec a ke konkrétním závěrům a zobecněním dospívá na základě zkoumání živého reálného společenského organismu. Historický materialismus chápán jako filozoficko-sociologická věda je pokládán za součást marxisticko-leninské filozofie i za obecnou sociologickou teorii. Kromě obecné sociologické teorie zahrnuje marxisticko-leninská sociologie soubor speciálních sociologických teorií, nebo, jak autoři tyto teorie nazývají, teorií středního dosahu. Třetí rovinu sociologie tvoří konkrétní sociologické výzkumy. Všechny roviny sociologické vědy, jak se zdůrazňuje, jsou navzájem nerozlučně spjaty. Teorie středního dosahu jsou označovány jako spojovací článek mezi obecnou sociologickou teorií a konkrétními sociologickými výzkumy.

V této části určují autoři také význam dalších sociologických pojmů, vymezují pojmy konkrétní sociologický a konkrétní sociální výzkum, vysvětlují rozdíl mezi konkrétním sociologickým a empirickým výzkumem. Zabývají se rovněž vztahem marxisticko-leninské sociologie k jiným vědám, zejména k politické ekonomii, právním vědám, psychologii, pedagogice, historické vědě, všímají si souvislostí mezi sociologií a přírodními vědami, poukazují na využití matematiky v sociologii, upozorňují i na vztahy mezi sociologií a technickými vědami, jež se uplatňují zvláště při výzkumech systému člověk-technika v rámci jednotlivých výrobních procesů, podniků a odvětví i konkrétně při zkoumání sociálních aspektů automatizace výroby.

Protože existuje přímá souvislost mezi sociologickou vědou a využitím objektivních zákonitostí společenského vývoje, jednotlivých společensko-ekonomických formací, které se projevují a působí v různých oblastech společenského života, pokládají autoři za nevyhnutelné seznámit se s obecnými i specifickými zákonitostmi působení a vývoje společnosti a na základě tohoto poznání určit hlavní směry, tendence a cíle společenského procesu. Upozorňují na protikladné funkce marxisticko-leninské a buržoazní sociologie. Za nejdůležitější funkce marxisticko-leninské sociologie považují funkci poznávací, praktickou a ideologickou.

Je známo, že sociologické výzkumy v SSSR nabývají stále širší základny a zahrnují všechny složky společenského života. Pro sociologický výzkum v Sovětském svazu je charakteristická zejména jeho komplexnost. Komplexní přístup znamená, že se činnost lidí zkoumá jako jednota objektivních a subjektivních faktorů. Tento rys je společný všem úrovním sociologického poznání.

Další část knihy podává přehled o základních směrech sociologických výzkumů. Soustřeďuje se na ty výzkumy, které zvláště pomáhají plnit úkoly vytyčené na posledních sjezdech, tj. úkoly spojené s výstavbou rozvinuté socialistické společnosti. Z tohoto hlediska je v popředí zájmu sovětských sociologů sociální plánování a jeho výzkum na všech úrovních, tzn. na úrovni pracovních kolektivů, podniků, města, okresu, kraje, jednotlivých průmyslových odvětví atd., sociologické výzkumy socialistického způsobu života, výzkum sociální struktury socialistické společnosti a sociologické výzkumy v různých oblastech společenského života. Podstatná část této kapitoly je věnována problematice socialistického životního způsobu, která se v posledním desetiletí dostává do popředí ve všech socialistických zemích. Autoři především vymezují pojem životní způsob a zaměřují se na výklad socialistického životního způsobu. Upozorňují na odlišnost pojmů výrobní způsob a životní způsob, činnost národů, tříd a sociálních skupin v historicky určených společenských podmínkách. Životní způsob definují jako soubor (systém) podstatných rysů charakterizujících káň. V souvislosti s kvalitativně kvantitativním charakterem ukazatelů socialistického životního způsobu upozorňují na pojem „kvalita života“, který se v nedávné době rozšířil v buržoazní sociologii a který je nutno odlišovat od kvalitativně no-

vého způsobu života za socialismu. V souvislosti s pojmem „kvalita života“ se autoři zamýšlejí nad kvalitativní a kvantitativní stránkou životního způsobu a ukazují obtížnost při stanovení určujících složek jednotlivých ukazatelů. *Socialistický způsob života jako objekt sociologického výzkumu zahrnuje všechny stránky života.* Rozhodující směry sociologických výzkumů jsou spjaty především se zkoumáním pracovní a mimopracovní činnosti. Autoři konstatují, že při výzkumech těchto dvou základních oblastí způsobu života sovětských lidí již byly získány značné zkušenosti, ať jde o sociologické výzkumy práce, sociologii rodiny nebo výzkumy časových rozpočtů, v nichž sovětská sociologie navazuje na tradice dvacátých let.

S otázkou výzkumu socialistického životního způsobu souvisí výzkum sociální struktury socialistické společnosti, neboť v souvislosti se zkoumáním jednotlivých prvků této struktury — dělnické třídy, kolchozního rolnictva a inteligence — se zkoumá jejich životní způsob. Sociální strukturu společnosti autoři vymezují jako různé způsoby dělení společnosti na třídy, sociální vrstvy a skupiny (včetně vzájemných vztahů mezi nimi — s. 93), přičemž pro socialistickou společnost je charakteristické, že vývoj její sociálně třídní struktury spěje k úplné sociální homogenitě. Autoři analyzují konkrétní strukturu sovětské společnosti a hlavní pozornost věnují sociálnímu složení dělnické třídy, jejímu postavení v socialistické společnosti a vztahu k ostatním velkým sociálně třídním skupinám, zejména k inteligenci a družstevnímu rolnictvu. V rámci struktury společnosti se zabývají i otázkou národů, etnických skupin, zvláště jejich sblížováním, sociálně demografickou strukturou společnosti, sociálně profesní strukturou a tendencí jejich změn, a konečně problematikou města a venkova a vyrovnávání rozdílů mezi nimi, neboť sblížování města a venkova patří k nejdůležitějším úkolům současné etapy.

Kniha informuje i o výzkumech v dalších oblastech společenského života. Je to zejména sociologie politiky a práva, výzkumy veřejného mínění a jejich význam v rozvinuté socialistické společnosti, sociologie vzdělání, vědy a kultury, sociologie náboženství a v neposlední řadě sociologie osobnosti; osobnost je chápána jako reálný nositel všech sociálně významných rysů a vztahů společnosti a úkol konkrétního sociologického výzkumu osobnosti spočívá v tom, aby v souboru osobností a kolektivů odhalil obecné, opakující se znaky a vlastnosti, které by charakterizovaly sociálně významné rysy i vztahy historicky dané společensko-ekonomické formace a základní tendence jejich vývoje.

Na teoreticky zaměřené kapitoly postupně navazují kapitoly věnované organizaci a provádění konkrétního sociologického výzkumu a různým metodám používaným v sociologických výzkumech. Metodologická část knihy je nejobsáhlejší. Marxisticko-leninská sociologie musí řešit složité problémy spojené s konkrétními úkoly sociálního prognózování, plánování a řízení. Autoři jsou si vědomi toho, že to vše vyžaduje vědeckou analýzu jevů, přesné informace a vypracování metod kvantitativního popisu sociálních procesů, jež by umožnily přesnou registraci nejen kvantitativních, ale i kvalitativních faktorů. V knize je podrobně zdůvodněno používání kvantitativních metod a zdůrazněna nutnost využívat matematických metod v sociologii. Autoři podávají definici měření, seznamují se základními typy měřících škál, s tříděním statistických jednotek, s grafickými interpretacemi empirických závislostí jako s první etapou statistické analýzy sociologické informace. Další text je věnován průměrným veličinám a charakteristikám hustoty rozložení hodnot znaku: výpočet některých zobecňujících charakteristik, které umožní hlouběji pochopit zvláštnosti objektu výzkumu, je dalším krokem při zpracování sociologické informace.

Velmi podrobně je zpracována kapitola o výběrové metodě v sociologických výzkumech, která vznikla a rozvinula se nejdříve v oblasti matematické statistiky a nejdůkladněji je zpracována v sociálně ekonomických studiích. Podstata metody spočívá v tom, že dovoluje vytvořit závěr o charakteru rozdělení sledovaných znaků v celém souboru sledovaných objektů, charakterizovaném v souladu s předmětem výzkumu. V této kapitole pracují autoři s pojmy základní a výběrový soubor, vyčerpávající šetření, sociální mapa a informují o různých typech výběru.

Na část věnovanou výběrové metodě v sociologických výzkumech navazuje kapitola o metodice a technice sběru primární sociální informace, v níž je hlavní po-

zornost zaměřena na analýzu dokumentů, úlohu pozorování v sociologii, dotazování jako metodu sběru primární sociální informace, metodu strukturní analýzy dokumentů a na experiment v konkrétním sociologickém výzkumu. Čtenář zde získává praktické návody k používání těchto metod sběru informací. Je například podrobně seznámen se základními fázemi dotazování, se sociometrickým dotazníkem, se zpracováním a analýzou výsledků sociometrického testu, s druhy sociogramů aj.

Vyústěním metodologické části je prezentace konkrétního sociologického výzkumu v závěrečné výzkumné zprávě.

* * *

Příručka pro sociology je rozsáhlou sovětskou sociologickou publikací, která zahrnuje všechny roviny sociologie a dává zásadní odpověď na otázky týkající se vztahu sociologie k jiným vědám, postavení sociologie v rámci společenských věd i samostatné struktury marxisticko-leninské sociologie. Od nejbecnějších rovin přechází k rovinám tzv. středního dosahu, a konečně ke konkrétnímu sociologickému výzkumu. Mezi sovětskými publikacemi je dosud ojedinělou knihou, která si klade za úkol poskytnout ucelenou představu o marxisticko-leninské sociologii jako vědě, o jejím předmětu, metodě, sociálních funkcích, o metodice a technice konkrétních sociologických výzkumů (s. 10).

Tento úkol je však příliš náročný a zároveň příliš široký. Proto se podle našeho názoru ani autoři této knihy nevyvarovali určité nevyváženosti při zpracování sociologické problematiky. I když struktura odpovídá jejím cílům, není zpracování otázek rovnoměrně. Teoretickým problémům týkajícím se marxisticko-leninské sociologie jako vědy a základním směrům sociologických výzkumů v SSSR jsou věnovány jen dvě první kapitoly, ostatních pět kapitol se zabývá metodologií a metodikou sociologických výzkumů.

V sovětské sociologii se dlouho diskutovalo o vztahu sociologie k historickému materialismu. Autoři zaujímají stanovisko, že historický materialismus je „základem a jádrem veškeré vědecké sociologie“ (s. 9). Chápu jej jako obecnou sociologickou teorii a současně metodologii sociálního poznání vůbec a konkrétního sociologického výzkumu zvlášť (s. 15).⁽¹⁾ Kromě této obecné sociologické teorie rozlišují ještě další úroveň sociologie: soubor speciálních sociologických teorií, které nazývají teoriemi „středního urovně“ (v českém překladu „teorie středního dosahu“), a konkrétní sociologické výzkumy, které tvoří nejnižší rovinu. Domníváme se, že druhá rovina sociologie, která tvoří spojovací článek mezi nejvyšší rovinou, tj. historickým materialismem a konkrétními sociologickými výzkumy, by měla být více hierarchizována. Jsme toho názoru, že nelze směšovat speciální sociologické teorie s oborovými sociologickými disciplínami, jak to činí autoři *Příručky pro sociology*. Speciální sociologické teorie a oborové sociologické disciplíny nejsou čistá synonyma. Kromě toho by stálo za úvahu, zda český překlad ruského výrazu „teoriija sredněgo urovně“ „teorie středního dosahu“ je zcela adekvátní a vhodný.

Pozoruhodná je logická stavba knihy a důsledná návaznost sociologické problematiky, i když — jak se domníváme — problematika oborových sociologických disciplín byla poněkud podceňena. Práci by jistě prospělo, kdyby druhá kapitola, věnovaná této problematice, byla rozšířena nebo rozdělena do dvou kapitol. V podkapitole zabývající se sociální strukturou sovětské socialistické společnosti se uvádějí jen tři složky této společnosti: dělnická třída, kolchozní rolnictvo a inteligence. Máme za to, že celá tato závažná sociologická problematika by měla být zpracována ještě podrobněji a že by měly být do této struktury zahrnuty ještě další složky a přesněji vymezen pojem inteligence. Inteligence je zde chápána příliš široce, jsou do ní zahrnuti i tzv. zaměstnanci. Ještě větší pozornost si podle našeho názoru zaslouhuje sociální plánování. I některým dalším odvětvovým sociologiím byla věnována

(1) Domníváme se, že autoři měli ukázat na více reálných možností přístupu k řešení tohoto vztahu, tak jak je konečně známo z produkce jiných sovětských, bulharských, maďarských, polských a československých autorů.

poměrně malá pozornost. Týká se to například sociologie práce, vědy, kultury, sociologie osobnosti.

Nejdůkladněji jsou v knize rozpracovány metodologické otázky. Zde je *Příručka pro sociology* skutečně praktickým pomocníkem a rádcem sociologa. Zejména zdařilá je rozsáhlá šestá kapitola, v níž je uložena mnohaletá zkušenost autorů.

Přes tyto dílčí připomínky lze hodnotit *Příručku pro sociology* jako dosud nejvýznamnější sociologickou práci zobecnujícího charakteru, přispívající k řešení všech úkolů současné marxisticko-leninské sociologie. Kniha má vysokou teoretickou úroveň a velkou hodnotu informativní. Je třeba vyzvednout i její praktickou stránku, neboť poskytuje přesný návod pro konkrétní práci sociologa. Ve všech svých sociologických zdůvodněních, pokynech a závěrech důsledně vychází z teorií marxismu-leninismu.

Český překlad této sociologické publikace se tak stává významnou událostí pro naše sociology, jimž se dostává do rukou jedna z nejzávažnějších prací sovětské sociologie posledních let.

Milena Manová

František Křenek: Od náboženství k ateismu v zemědělských kolektivech

Praha, Horizont 1980, 162 s.

S postupujícím rozvojem socialistické společnosti roste i význam masové přeměny světónázorové orientace obyvatelstva našeho státu směrem k aktivnímu ateistickému světovému názoru. Významná role v tomto procesu připadá vědeckoteistické výchově, která v současné době operuje širokým arzenálem teoretických i praktických poznatků a literatury. Její vliv se však v různých oblastech společenské reality projevuje různým způsobem a v různé intenzitě. Příkladem nejvíce opomíjené sféry je oblast družstevního rolnictva. Jako průkopnická se v tomto směru jeví studie F. Křenka *Od náboženství k ateismu v zemědělských kolektivech*. Přináší ucelený komplex sociologických a vědeckoteistických teoretických východisek a analýzu dosaženého stupně sekularizace v úzce vymezené sociální skupině pracovníků zemědělství, která byla v minulosti nejvíce zatížena náboženským světovým názorem.

Recenzovaná práce se vyznačuje celkovou vyvážeností teoretických i praktických poznatků, právě tak jako aplikací empirických zjištění. Její hlavní přínos lze spatřovat v prvním publikovaném vymezení pojmu *sociologie vědeckého ateismu* jako vědecké disciplíny v československých podmínkách dosud nevytvořené, obsahově nevymezené a nepracované, ale zároveň i nezastupitelné jakoukoli jinou vědeckou disciplínou.

Publikace je rozčleněna na tři tematicky samostatné, organicky na sebe navazující celky: *Sociologická východiska světónázorové ateistické výchovy*. *Některé stránky procesu sekularizace rolnictva ve světle statistik a sociologických výzkumů* a *Problémy světónázorové výchovy*. První kapitola je teoretickým a metodologickým vstupem do obecné sociologické problematiky vědeckého ateismu, vědeckoteistické výchovy a procesu sekularizace. Druhá kapitola je konkrétní aplikací teoretických východisek a podává ucelený přehled o struktuře vymezené tematiky a jejím vývoji v socioprofesionálně vymezeném předmětném poli družstevního rolnictva. Poslední kapitola je svým zaměřením, podobně jako první část, orientována na obecnou problematiku. Řeší vzájemný vztah vědeckoteistické, světónázorové a komunistické výchovy a vymezení jejich místa v systému objektivních a subjektivních sociálních faktorů sekularizace. Je však zároveň praktickým návodem k rozvíjení vědeckoteistické výchovy.

První část představuje teoretickou základnu pro sociologickou analýzu situace dosažené v procesu sekularizace. Autor vymezuje *sociologii ateismu* jako novou speciální vědeckou disciplínu, v československé odborné literatuře dosud nekonstituovanou a nedefinovanou. Opodstatněnost jejího vzniku vyplývá ze skutečnosti, že sociologie náboženství, jakožto speciální, avšak suplující sociologická disciplína, v nejkrajnějším případě vysvětluje příčiny vzniku a udržování náboženství, jeho sociální funkci a formy projevu v různých sférách a oblastech života. „Sociologie náboženství nemůže, neboť je tak či onak jen teorií náboženství, postihnout a vysvětlit obsah, průběh, faktory, důsledky a sociální výsledky negace náboženství.“ (s. 43) Nemůže vysvětlit „obsah, podstatu, společenskou funkci vědeckého ateismu a jeho místo v sociálním mechanismu společenského pokroku, který objektivně směřuje k úplné emancipaci společnosti a člověka“ (s. 43). Na druhé straně však